

FTAMP 10.07.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511312>

А.Ә. Алайдаров¹, Н.Н. Пошанов^{2*}, А.Е. Паридинова²,
М.М. Иманбекова¹, К.Ж. Айдарбекова³

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті КЕАҚ, Түркістан, Қазақстан

³ЖМ «Аймақтық Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан

*e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРҒЫ СОТЫНЫҢ НОРМАТИВТІК ҚАУЛЫЛАРЫ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ РЕТІНДЕ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық реттеудің негізін қалыптастыратын маңызды құқықтық актілердің бірі болып табылады. Олар сот тәжірибесін жан-жақты талдау негізінде әзірленіп, заң нормаларының бірыңғай түсіндірілуі мен олардың құқық қолдану практикасына біркелкі енгізілуін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл қаулылар сот шешімдерінің тұрақтылығы мен болжамдылығын арттырып, құқықтық айқындықты қалыптастыру арқылы заңнамалық олқылықтар мен құқықтық белгісіздіктерді жоюдың пәрменді тетігіне айналады. Осылайша, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің үйлесімділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етуде ерекше рөл атқарады.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты, олардың құқық көздері жүйесіндегі орны, сондай-ақ сот практикасын қалыптастырудағы ықпалы жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында аталған актілердің құқық үстемдігін қамтамасыз етудегі маңызы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы рөлі, сондай-ақ соттардың құқық қолдану қызметін тиімді ұйымдастыруға ықпал ететін тетіктері талданады. Сонымен қатар, нормативтік қаулылардың міндеттілік сипаты мен олардың заңнамалық актілермен арақатынасы, сондай-ақ оларды әзірлеу және бекіту үдерісінің ерекшеліктері мәселесіне айрықша назар аударылады. Осылайша, мақалада Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің тұтастығы мен тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды құрал ретінде қарастырылады.

Зерттеу нәтижесінде авторлар Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары қазақстандық құқық жүйесінде шешуші рөл атқаратынын атап өтеді. Бұл актілер реттеуші және түсіндіру функцияларын орындай отырып, құқықтық реттеудің тұрақтылығын қамтамасыз етеді, оның бірыңғай орындалуына ықпал етеді және төменгі сатыдағы соттар үшін эталондық құқықтық бағдар ретінде қызмет етеді. Нормативтік қаулыларды жан-жақты зерттеу және оларды дұрыс қолдану сот тәжірибесінде маңызды орын алады, өйткені олардың мазмұны мен ережелері судьялардың құқықтық ұстанымдарын қалыптастыруда, сондай-ақ заңгерлердің кәсіби қызметінде шешуші рөл атқарады. Осылайша, бұл актілер елдегі құқық қолдану тәжірибесіне тікелей ықпал етіп, сот төрелігінің әділ әрі тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін маңызды құқықтық құрал болып табылады.

Түйін сөздер: нормативтік қаулылар, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, құқық көздері, сот практикасы, құқық қолдану, заңнама, құқықтық жүйе, құқық үстемдігі.

A.A. Alaidarov¹, N.N. Poshanov^{2*}, A.Y. Paridinova³,
M.M. Imanbekova¹, K.Zh. Aidarbekova⁴

¹International Kazakh-Turkish University named after H.A. Yassawi, Turkestan, Kazakhstan

²International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan

³Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz

The importance of Supreme Court normative resolutions of Republic of Kazakhstan as a source of the functioning law

In the legal system of the Republic of Kazakhstan, the normative rulings of the Supreme Court occupy a pivotal position among legal acts that form the foundation of legal regulation. These rulings are developed based on a comprehensive analysis of judicial practice and are aimed at unifying the

practice. Their significance lies in eliminating legislative gaps and legal uncertainty, which is achieved by enhancing the stability and predictability of judicial decisions, as well as fostering transparency in the law enforcement process. Thus, the normative rulings of the Supreme Court perform a crucial function in ensuring the integrity, coherence, and sustainability of the country's legal system.

This article provides a comprehensive analysis of the legal nature of the normative rulings of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, their significance within the system of sources of law, and their influence on the development of judicial practice. The study examines their role in strengthening the rule of law, protecting citizens' rights and freedoms, and the mechanisms that contribute to the effective organisation of judicial law enforcement. Special attention is given to the binding nature of normative rulings, their correlation with legislative acts, as well as the specific features of their development and approval procedures. As a result, the article positions the normative rulings of the Supreme Court as one of the key instruments in ensuring the integrity, consistency, and stability of the state's legal system.

Based on the research conducted, the author concludes that the normative rulings of the Supreme Court hold a central place in the legal system of the Republic of Kazakhstan. By performing both regulatory and interpretative functions, these acts ensure the stability of legal regulation, contribute to the uniform application of legislation, and serve as benchmark legal guidelines for lower courts. Their thorough study and proper application are essential elements of judicial practice, as their content and legal positions play a decisive role in shaping judicial rulings and in the professional activities of legal practitioners. Thus, the normative rulings of the Supreme Court represent an effective legal instrument that directly influences the country's law enforcement practice and ensures the fair and consistent administration of justice.

Key words: regulatory rulings, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, sources of law, judicial practice, law enforcement, legislation, legal system, rule of law.

А.Ә. Алайдаров¹, Н.Н. Пошанов^{2*}, А.Е. Паридинова³,
М.М. Иманбекова¹, К.Ж. Айдарбекова⁴

¹Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави, Туркестан, Казахстан

²НАО «Международный университет туризма и гостеприимства», Туркестан, Казахстан

³ЧУ «Региональный Инновационный Университет», Шымкент, Казахстан

*e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz

Значение нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан как источник действующего права

В правовой системе Республики Казахстан нормативные постановления Верховного Суда занимают ключевое место среди правовых актов, формирующих основу правового регулирования. Эти постановления разрабатываются на основе всестороннего анализа судебной практики и направлены на унификацию толкования правовых норм, а также их последовательное и единообразное применение в судебной практике. Их значение заключается в устранении законодательных пробелов и правовой неопределенности, что достигается за счет повышения стабильности и предсказуемости судебных решений, а также формирования прозрачности правоприменительного процесса. Таким образом, нормативные постановления Верховного Суда выполняют важнейшую функцию в обеспечении целостности, согласованности и устойчивости правовой системы страны.

В данной статье проводится всесторонний анализ правовой природы нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан, их значимости в системе источников права, а также влияния на формирование судебной практики. В процессе исследования рассматривается их роль в укреплении верховенства права, защите прав и свобод граждан, а также механизмы, способствующие эффективной организации правоприменительной деятельности судебных органов. Особое внимание уделяется вопросам обязательного характера нормативных постановлений, их соотношению с законодательными актами, а также особенностям процедуры их разработки и утверждения. В результате статьи нормативные постановления Верховного Суда позиционируются как один из ключевых инструментов, обеспечивающих целостность, согласованность и устойчивость правовой системы государства.

В результате проведенного исследования авторы приходят к выводу, что нормативные постановления Верховного Суда занимают ключевое место в правовой системе Республики Казахстан. Выполняя как регулирующую, так и разъяснительную функции, данные акты обеспечивают стабильность правового регулирования, способствуют единообразному применению законодательства и выступают в качестве эталонных правовых ориентиров для судов нижестоящих инстанций. Их всестороннее изучение и надлежащее применение являются неотъемлемыми элементами судебной практики, поскольку содержание и правовые позиции, изложенные в этих постановлениях, играют определяющую роль в формировании судебных решений, а также в про-

фессиональной деятельности юристов. Таким образом, нормативные постановления Верховного Суда представляют собой эффективный правовой инструмент, оказывающий непосредственное влияние на правоприменительную практику страны и обеспечивающий справедливое и последовательное отправление правосудия.

Ключевые слова: нормативные постановления, Верховный Суд Республики Казахстан, источники права, судебная практика, правоприменение, законодательство, правовая система, верховенство права.

Кіріспе

Құқық көздерін зерттеу – заң ғылымының ең өзекті және іргелі мәселелерінің бірі. Құқық көздері – белгілі бір қоғамда құқықтық нормаларды бекітетін, заңдық күші бар ресми танылған нысандар. Бұл институт құқықтық жүйенің іргетасы іспетті, өйткені ол мемлекетте құқық нормаларының қандай құралдар арқылы қалыптасатынын, заңдылықтың қандай қайнарлардан бастау алатынын анықтайды.

Әрбір мемлекеттің құқықтық жүйесі тарихи даму барысына, құқықтық мәдениетіне, саяси және әлеуметтік ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады. Осыған орай, құқық көздері де әр түрлі құқықтық дәстүрлердің ықпалымен қалыптасып, белгілі бір заңи жүйеде өзіндік сипатқа ие болады. Бүгінде әлемде құқықтық жүйелердің екі негізгі моделі кең таралған: континентальды құқық жүйесі және англо-саксондық құқық жүйесі.

Континентальды құқық жүйесі кодификацияланған заңнаманы басты құқық көзі ретінде қарастырады. Бұл жүйеде құқықтың негізгі қайнары – конституция, кодекстер, заңдар және өзге де нормативтік-құқықтық актілер болып табылады. Мемлекеттің заңнамалық органдары қабылдаған нормалар жалпы міндеттілік сипатқа ие және барлық құқық субъектілеріне тікелей қолданылуы тиіс. Қазақстан Республикасы да өзінің құқықтық жүйесінде континентальды құқық моделін ұстанып, заңнаманы құқықтық реттеудің негізгі құралы ретінде таниды.

Алайда, заңнамалық актілерден бөлек, Қазақстанның құқықтық жүйесінде ерекше маңызға ие нормативтік-құқықтық актілердің бірі – Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары (бұдан әрі – ЖС НҚ). Бұл актілер заң ретінде қабылданбағанымен, олардың құқықтық күші заңнаманың ресми түсіндірмесін қамтамасыз етумен ерекшеленеді. Нормативтік қаулылар құқық қолдану тәжірибесінде айтарлықтай рөл атқарып, сот билігінің заңнаманы бірізді қолдануына ықпал етеді.

Англо-саксондық құқық жүйесі, керісінше, сот прецедентін құқықтың негізгі қайнары ретінде таниды. Бұл жүйеде соттардың шығарған шешімдері келешекте ұқсас істерді қарастыруда міндетті үлгі ретінде қолданылады. Яғни, құқық нормасы тікелей заң шығарушы орган арқылы ғана емес, сот шешімдері арқылы да қалыптасады. Мұндай құқықтық жүйе құқықтың динамикалық сипатын айқындап, сот билігін заң шығармашылықтың маңызды бөлігіне айналдырады.

Қазақстан континентальды құқық дәстүріне негізделген мемлекет болғанымен, оның құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылар мен сот актілерінің маңызы артып келеді. Бұл – құқықтың эволюциясы мен қоғамның дамуына байланысты заңнамалық базаның үздіксіз жетілдірілуінің қажеттілігінен туындаған құбылыс. Қазіргі таңда ЖС НҚ-ның құқықтық табиғаты мен оның заңнамалық актілермен арақатынасы туралы құқықтық қауымдастықта қызу пікірталастар жүріп жатыр. Негізгі мәселе – бұл актілерді толыққанды құқық көзі ретінде тану немесе оларды тек заңнаманың ресми түсіндірмесі ретінде қарастыру қажеттілігі.

Осы тұрғыда Қазақстанның құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылардың рөлі мен олардың құқық көздеріндегі орны туралы мәселе терең әрі кешенді талдауды қажет етеді. Құқық теориясы мен сот практикасының тоғысында тұрған бұл институттың ерекшеліктерін зерттеу тек теориялық тұрғыдан ғана емес, құқықтық мемлекеттің тиімді қызмет етуі үшін де маңызды.

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі өзінің тарихи және құқықтық негіздері тұрғысынан континенттік құқық моделіне негізделген. Бұл жүйе құқықтық реттеудің негізі ретінде нормативтік құқықтық актілерді (НҚА) мойындайды және олардың басымдығын қамтамасыз етеді. Құқықтық жүйенің негізгі құрылымы заңдар, кодекстер және заңға тәуелді актілерден тұрады, олар қоғамдық қатынастарды реттеп қана қоймай, мемлекеттің қызмет етуінің іргелі қағидаттарын қалыптастырады. Осылайша, заң-

намалық актілер құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің негізгі тетігі ретінде әрекет етеді.

Дегенмен, құқықтық реттеудің дәстүрлі құралдарымен қатар, Қазақстан Республикасында сот практикасын біріздендіру және заңнаманы ресми түсіндіру мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары (ҚР ЖС НҚ) айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Бұл қаулылар елдің ең жоғары сот инстанциясы қабылдайтын актілер болып табылады және құқық қолдану тәжірибесін жүйелеу, соттардың біркелкі шешім қабылдауын қамтамасыз ету және құқықтық тұрақтылықты нығайту мақсатында әзірленеді.

ҚР ЖС НҚ-ның құқықтық мәртебесі заңнамалық актілерден ерекшеленеді. Олар тікелей жаңа құқық нормаларын жасамайды, алайда қолданыстағы заңнаманы ресми түсіндіру және сот тәжірибесін біріздендіру құралы ретінде қызмет етеді. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде прецеденттік құқық ресми түрде танылмағанымен, нормативтік қаулылардың міндетті күші белгілі бір деңгейде сот практикасын бағыттайтын актілер ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

ҚР ЖС НҚ-ның құқықтық мәртебесі мен оның басқа нормативтік құқықтық актілермен арақатынасы құқық теориясында түрлі пікірталастардың нысанына айналып келеді. Континенттік құқық жүйесінің дәстүріне сәйкес, заңнама қабылдау – заң шығарушы биліктің құзыретіне жатады, ал соттар заңдарды тек қолдануға міндетті. Алайда, Қазақстанның құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылар соттардың құқық қолдану тәжірибесіне ықпал ететін маңызды құралға айналып отыр.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты – қазақстандық заң ғылымындағы ең өзекті әрі пікірталас тудырып отырған мәселелердің бірі. Континенттік құқықтық жүйеге жататын көптеген мемлекеттерде заң шығару процесінің нәтижесінде қабылданған нормативтік актілер құқықтық жүйенің негізін құрайды, ал сот билігінің рөлі тек қана құқық қолдану қызметін жүзеге асырумен шектеледі. Алайда, Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңдық күші бар және нормативтік сипатқа ие актілер ретінде танылған. Мұндай ерекшелік аталған құқықтық

институттың құқықтық табиғатын зерделеуді, оның заң шығару және құқық қолдану процесіндегі орнын айқындауды талап етеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабына сәйкес құқықтың негізгі қайнар көздеріне мыналар жатады:

- **Конституция** – мемлекеттің жоғарғы құқықтық актісі ретінде құқықтық жүйенің негізін қалайды;

- **Заңдар** – құқықтық нормаларды белгілейтін және реттейтін негізгі заңнамалық актілер;

- **Халықаралық шарттар** – Қазақстан Республикасы бекіткен және ұлттық заңнаманың құрамдас бөлігіне айналған халықаралық-құқықтық актілер;

- **Өзге де нормативтік құқықтық актілер** – заңнамалық және атқарушылық билік органдары қабылдайтын құқықтық құжаттар (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_).

Алайда, осы ресми тізімде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық мәртебесі мен олардың нормативтік табиғаты жайлы нақты ескерту жоқ. Бұл мәселе құқықтық теория мен тәжірибеде көптеген пікірталастар туындатып келеді.

Сонымен қатар, «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 17-бабына сәйкес Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары «барлық соттар мен мемлекеттік органдар үшін міндетті» күші бар құқықтық актілер ретінде танылады. Бұл олардың Конституцияда тікелей көзделмегеніне қарамастан, «нақты нормативтік күші бар» екенін айқындайды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132>).

Осы орайда, «Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары» заңнамалық олқылықтар мен құқықтық белгісіздіктерді толықтырушы және нақтылаушы «квази-нормативтік реттеу» тетігі ретінде қарастырылады. Бұл олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі рөлін күшейтіп қана қоймай, Қазақстан құқықтық жүйесінде өзіндік ерекшелігі бар құқықтық институт ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Құқық көздерінің иерархиялық жүйесін талдай отырып, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңдар мен заңға тәуелді актілер арасында аралық сипатқа ие құқықтық феномен ретінде қарастырылады. Дегенмен, олардың нақты мәртебесі заңнамалық деңгейде толық анықталмаған, себебі Конституцияда бұл қаулылардың орны мен құқықтық табиғаты нақты белгіленбеген.

Құқық қолдану тәжірибесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ресми түсіндіру, нормативтік реттеу және сот прецеденті элементтерін үйлестіретін күрделі құқықтық құрал ретінде қызмет етеді. Бұл олардың екіұшты табиғатын көрсетеді:

1. Бір жағынан, нормативтік қаулылар заң күші бар актілер қатарына жатпайды, алайда оларды барлық соттар мен мемлекеттік органдар міндетті түрде орындауы тиіс.

2. Екінші жағынан, олар құқықтық олқылықтарды толтырып, сот тәжірибесінде жаңа құқықтық нормалардың қалыптасуына ықпал етеді.

1-мысал: Нормативтік қаулы – заңдағы олқылықты жою құралы ретінде:

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық жүйедегі орнына қатысты ең жарқын мысалдардың бірі – шартты біржақты бұзу тәртібіне қатысты құқықтық олқылықты толықтыру болып табылады.

ҚР Азаматтық кодексінің 387-бабында біржақты бас тарту құқығы қарастырылғанымен, заңнамада шартта тиісті талаптар болмаған жағдайда, тараптардың осындай әрекетке бара алатындығы нақты көрсетілмеген. Бұл құқықтық белгісіздік біржақты тәртіппен келісімшартты бұзу мүмкін бе? деген сұрақты туындатты.

Мәселені шешу мақсатында Жоғарғы Сот өз қаулыларының бірінде егер шартта тиісті талаптар нақты көрсетілмеген болса, бірақ тараптардың бірі өз міндеттемелерін елеулі түрде бұзса, шартты бұзу мүмкін екенін түсіндірді. Осылайша, бұл нормативтік қаулы заңнамалық олқылықты жойып, Азаматтық кодекстің 387-бабының біркелкі және жүйелі түрде қолданылуын қамтамасыз етті (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z434).

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің ажырамас элементі болып табылады және олардың рөлі тек ресми түсіндірумен шектелмейді. Олар құқықтық реттеудің икемді құралы ретінде, бір жағынан, заңнаманың толықтығын қамтамасыз етсе, екінші жағынан, құқықтық жүйенің тұрақтылығы мен болжамдылығын арттырады. Бұл олардың Қазақстандағы құқықтық жүйеде өзіндік ерекшелігі бар квази-нормативтік реттеудің маңызды тетігіне айналғанын дәлелдейді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30466058&pos=5;-106#pos=5;-106).

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ерекше құқықтық феномен ретінде көрініс

табады. Бір қарағанда, олар заңнамалық актілер қатарына жатпайды, алайда олардың міндетті күші бар, яғни құқықтық қатынастарда белгілі бір реттеушілік рөл атқарады. Бұл институттың табиғатын жан-жақты түсіну үшін оны құқықтың негізгі қайнар көздерімен өзара байланыста қарастыру қажет.

Құқықтың негізгі қайнар көздері мыналар:

- **Заңдар** – Парламент қабылдайтын және құқықтық жүйеде Конституциядан кейінгі ең жоғары заңды күші бар актілер;

- **Заңға тәуелді нормативтік-құқықтық актілер** – заңдардың орындалуын қамтамасыз ету мақсатында қабылданатын құқықтық құжаттар;

- **Сот прецеденттері** – соттардың құқықты қолдану тәжірибесін қалыптастыратын шешімдері.

Парламент қабылдаған заңдар құқықтық жүйенің басты тірегі ретінде қызмет атқарады. Олар мемлекет аумағында барлық субъектілер үшін міндетті сипатқа ие және заң үстемдігін қамтамасыз етеді. Алайда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңнамамен тығыз байланысты бола отырып, бірқатар ерекшеліктерге ие:

1. Жаңа құқықтық нормалар жасамайды – олар заңдардың мазмұнын өзгертуге немесе жаңадан құқықтық міндеттер белгілеуге бағытталмаған;

2. Түсіндірме сипатқа ие – олар қолданыстағы заңнаманың мазмұнын ашып көрсетуге, сот тәжірибесінде бірізділікті қамтамасыз етуге арналған;

3. Құқықтық олқылықтарды толықтыруға ықпал етеді – кейбір жағдайларда заңнаманың нақты тұстарын түсіндіру арқылы құқықтық реттеудегі олқылықтарды жоюға көмектеседі.

2014 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі қабылданған болатын. Оның ішінде алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы мүлікті иелену мәселесін реттейтін бап енгізілді. Дегенмен, құқық қолдану тәжірибесі бұл норманың әртүрлі түсіндірілетінін көрсетті:

- Кейбір соттар мұндай әрекеттерді қылмыстық құқық бұзушылық деп таныды;

- Басқалары бұл қатынастарды азаматтық-құқықтық даулардың шеңберінде қарастырды.

Осы мәселеге байланысты Жоғарғы Сот алаяқтық әрекеттер үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің шекараларын нақты белгілейтін нормативтік қаулы қабылдады. Бұл құжат заңды қолдануда бірыңғайлықты қамтамасыз етуге және құқықтық сәйкессіз-

діктерді жоюға мүмкіндік берді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38018571&pos=6;-107#pos=6;-107).

Табиғи құқық теориясы құқықтың негізін мемлекеттің еркінен емес, әділеттілік пен моральдық қағидалардан іздейді. Бұл теорияның көрнекті өкілдері Жан-Жак Руссо, Джон Локк және Томас Гоббс болды.

Жан-Жак Руссоның көзқарасы бойынша, заңдар халық егемендігінің көрінісі болып табылады. Алайда, егер заңдар қоғамның мүдделерін толық қамтамасыз етпесе немесе олардың түсініксіздігі құқықтық коллизияларға әкелсе, соттар әділеттілікті қамтамасыз ету үшін белгілі бір интерпретация жасай алады. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңның кемшіліктерін жоюға бағытталған құрал ретінде қарастырылады (Ж.-Ж. Руссо, 1969:12-13).

Джон Локк мемлекет пен құқықтың басты мақсаты – жеке тұлғаның табиғи құқықтарын қорғау екенін атап өтеді. Егер белгілі бір заң ережесі біркелкі түсіндірілмесе және азаматтардың құқықтарын бұзу қаупі туындаса, сот оны әділеттілік принциптері негізінде нақтылауы тиіс (Marshall J. John Locke, 2006:190).

Томас Гоббс, керісінше, құқықтың тұрақтылығын сақтау үшін тек заңдарға сүйену қажеттігін алға тартады. Оның ойынша, нормативтік қаулылар сот билігінің шектен тыс күшеюіне әкелуі мүмкін (Гоббс, 1902:19).

Құқықтық позитивизм бағыты құқықты мемлекет бекітетін нормалар жүйесі ретінде қарастырады. Бұл бағыттың негізін қалаушылар – Джереми Бентам, Джон Остин және Ганс Кельзен.

Ганс Кельзеннің «таза құқық теориясы» бойынша, құқықтың жалғыз заңды қайнар көзі – заңнамалық актілер мен конституция. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың қаулылары құқық нормалары ретінде қарастырылмайды, өйткені олар заң қабылдамайды, тек түсіндіреді. Бірақ егер олар заңнаманың кемшіліктерін толтыруға бағытталса, онда бұл құқықтың қайнар көзі ретіндегі олардың маңыздылығын арттырады.

Х. Л. А. Харт құқықты бастапқы және туынды ережелерге бөледі. Бастапқы ережелер – заңдар, ал туынды ережелер – сот шешімдері мен құқықтық нормаларды қолдану әдістері. Осы жіктеу бойынша Жоғарғы Соттың қаулылары құқық қолдану тәжірибесін біріздендіруге арналған туынды ережелер болып табылады.

Құқық тек заңдар жиынтығы ғана емес, ол сонымен бірге оны түсіндіру процесімен де анықталады. Герменевтика теориясы (Г. Гадамер, Р. Дворкин) құқықты мәтіннің мағынасын ашу арқылы түсіндіру қажет екенін көрсетеді.

Рональд Дворкин құқықтық интерпретацияда соттардың рөлін ерекше атап өтеді. Оның ойынша, заң тек жазылған мәтіннен тұрмайды, сонымен қатар ол сот шешімдері арқылы дамиды. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың қаулылары құқықтың эволюциясына үлес қосатын құрал болып табылады.

Легизм теориясы бойынша, құқық тек жазылған нормаларға сүйенуі керек. Қазақстанда Жоғарғы Сот қаулылары заң емес, бірақ міндетті күші бар, бұл құқықтың қайнар көзі туралы дәстүрлі түсінікке қайшы келеді.

Кейбір құқықтық жүйелерде (мысалы, ағылшын-саксондық жүйеде) сот шешімдері құқықтың дербес қайнар көзі болып табылады. Қазақстанда бұл тәжірибе толық мойындалмағанымен, Жоғарғы Соттың қаулылары сот тәжірибесін қалыптастыратын маңызды құрал ретінде қарастырылады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқық жүйесінде маңызды рөл атқарады. Олар заңнаманы түсіндіруге көмектесіп, құқық қолдану тәжірибесінде бірізділікті қамтамасыз етеді. Өртүрлі құқықтық теориялар оларды өртүрлі бағалайды:

- Табиғи құқық теориясы оларды әділеттілікті қамтамасыз ету құралы ретінде қарастырады.

- Құқықтық позитивизм оларды құқықтың дербес қайнар көзі ретінде мойындамайды.

- Социологиялық теориялар оларды құқықтық тәжірибені реттеу механизмі ретінде қарастырады.

2014 жылы Қазақстан Республикасында жаңа Қылмыстық кодекс қабылданып, алаяқтыққа қатысты арнайы құқықтық нормалар енгізілді (ҚР ҚК 190-бабы). Аталған норма қылмыстық заңнаманы жүйелеуге, азаматтар мен ұйымдардың мүлктік құқықтарын тиімді қорғауға, сондай-ақ алдау мен сенімге қиянат жасау арқылы жүзеге асырылатын қылмыстық схемалардың алдын алуға бағытталды. Осылайша, заң шығарушы алаяқтықтың құқықтық құрамын нақтылап, оның қылмыстық-құқықтық реттелуінің негіздерін қалыптастырды.

Алайда, аталған қылмыс құрамының заңнамалық тұрғыда бекітілуіне қарамастан, құқық қолдану практикасы бірізділікке қол жеткізе алмады. Сот органдарының бұл норманы түсінді-

руінде елеулі айырмашылықтар мен құқықтық гетерогенділік байқалды. Бұл алаяқтық әрекеттерді азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық жауапкершілік шеңберінде саралау мәселелерінен туындайтын құқықтық коллизияларды күшейтті (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000003S>).

Құқық қолдану практикасында кездесетін негізгі қиындықтардың бірі – мүліктік дауларға байланысты қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің ара-жігін ажырату проблемасы болып табылады. Жеке-леген сот тәжірибесінде алаяқтық белгілері бар әрекеттер қылмыстық заңнама аясында қарастырылып, мүлікті алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы иемдену ниеті бар қылмыстық жазаланатын әрекет ретінде бағаланды. Дегенмен, басқа сот тәжірибесінде мұндай әрекеттер міндеттемелік қатынастар саласына жатқызылып, азаматтық-құқықтық сипаттағы дау ретінде қарастырылуы тиіс деп танылды.

Бұл жағдай құқықтық тұрақтылық пен сот практикасының бірізділігін қамтамасыз етуде айтарлықтай қиындықтар тудырып, заңнаманы жетілдіру қажеттілігін алға тартты. Қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің шекарасын айқындау мақсатында құқық қолдану органдары үшін нақты түсіндірме актілерін әзірлеу, құқықтық нормаларды нақтылау және сот практикасының біркелкілігін қамтамасыз ету бағытында кешенді шаралар қабылдау өзекті мәселе болып қала бермек.

Қазақстан Республикасында алаяқтық қылмысын саралау және құқық қолдану практикасын біріздендіру мақсатында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты 2015 жылғы 11 желтоқсанда № 4 нормативтік қаулыны қабылдады. Аталған құқықтық акт алаяқтық қылмысының заңдық біліктілігін нақтылау арқылы сот практикасының жүйелілігін қамтамасыз етуді көздеді. Қаулыда алаяқтық қылмысы мен азаматтық-құқықтық сипаттағы даулар арасындағы шекара, сондай-ақ алаяқтық әрекеттерді дәлелдеудің негізгі өлшемдері айқындалды.

Жоғарғы Соттың түсіндіруіне сәйкес, егер құқықтық дау азаматтық-құқықтық міндеттемелер аясында туындаса және тұлғаның бастапқы қылмыстық ниеті дәлелденбесе, мұндай істер азаматтық немесе төрелік соттарда қаралуы тиіс. Алайда, егер адамның бастапқыда міндеттемелерді орындау ниеті болмағаны және оның негізгі мақсаты бөтен мүлікті иемдену болғаны

анықталса, онда мұндай әрекеттер алаяқтық ретінде қарастырылуы қажет.

Бұл қағида құқықтық қатынастардың нақты саралануын қамтамасыз етіп, азаматтық-құқықтық дауларды қылмыстық қудалау шеңберінен шығару арқылы кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласу тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік берді.

Қаулының маңызды аспектілерінің бірі – алаяқтықтың міндетті элементтерін нақтылау болды. Жоғарғы Сот алаяқтықтың басты белгісі ретінде тікелей қасақана ниеттің болуын атап өтті. Яғни, егер тұлға жәбірленушіні әдейі жаңылыстырып, бөтеннің мүлкін иемдену мақсатында алдау немесе сенімді теріс пайдалану әдістерін қолданса, мұндай әрекеттер алаяқтық деп танылуы тиіс.

Сондай-ақ, сот алаяқтық пен міндеттемелерді адал орындамаудың ара-жігін ажырату қажеттігін көрсетті. Егер міндеттемелердің орындалмауы объективті экономикалық себептерге немесе басқа да форс-мажорлық жағдайларға байланысты туындаса, онда бұл қылмыстық жауапкершілікті негіздемейтін фактор ретінде қарастырылуы тиіс (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000004S>).

Жоғарғы Соттың қаулысы алаяқтық әрекеттерді саралауға бірыңғай көзқарасты қалыптастырып, сот практикасының болжамдылығын арттырды. Нәтижесінде:

- Судьялар алаяқтық белгілерін анықтаудың нақты әдістемесін алды, бұл сот шешімдерінің қарама-қайшылығын азайтты.

- Қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық жауапкершілік арасындағы шекара айқындалып, кәсіпкерлік қызметке қылмыстық заңнаманың орынсыз араласу қаупі төмендеді.

- Алаяқтық істер бойынша қылмыстық жауапкершіліктің негізділігі арта түсті, ал соттар кінәлілікті анықтауда қылмыстық ниет мәселесіне көбірек көңіл бөле бастады.

Осылайша, 2014 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қабылданғаннан кейін алаяқтық қылмысының саралануындағы құқық қолдану мәселелері Жоғарғы Соттың түсіндіру қызметінің арқасында реттелді. 2015 жылғы № 4 нормативтік қаулы сот практикасының бірізділігін қамтамасыз етуде, алаяқтық қылмысының нақты критерийлерін айқындауда және құқықтық сенімділікті арттыруда маңызды рөл атқарды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің тү-

рақтылығын және құқық қолдану тәжірибесінің бірізділігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олар заңнаманы нақты түсіндіру, үйлестіру, толықтыру және алдын алу секілді негізгі функцияларды орындай отырып, құқықтық қатынастардың дамуын жүйелі реттеуге ықпал етеді.

1. Түсіндіру функциясы

Нормативтік қаулылардың басты міндеттерінің бірі – заңнаманың күрделі және қарама-қайшы тұстарын түсіндіру, сондай-ақ құқықтық нормаларды қолдану барысында туындауы мүмкін олқылықтарды жою. Құқықтық реттеу жүйесінде кейбір нормалар біржақты түсіндіруге келмей, құқық қолданушылар арасында әртүрлі пікірталастар туғызуы мүмкін.

Жоғарғы Сот құқық қолдану тәжірибесін жан-жақты талдай отырып, құқықтық нормалардың мазмұнын нақтылауға және олардың біркелкі қолданылуын қамтамасыз етуге бағытталған түсініктемелер береді. Бұл құқықтық айқындықты арттырып, сот тәжірибесінде екіұшты саралауға жол бермеуге мүмкіндік береді.

2. Үйлестіру функциясы

Құқықтық жүйені реформалау жағдайында заңнамалық нормалар мен олардың іс жүзінде орындалуы арасында үйлесімсіздік орын алуы ықтимал. Мұндай жағдайда нормативтік қаулылар заңнаманы жүйелеу мен оны халықаралық стандарттарға сәйкестендіру құралы ретінде қызмет етеді.

ҚР Жоғарғы Соты нормативтік қаулылар шығару арқылы қолданыстағы құқықтық қағидаттардың сақталуын қамтамасыз етіп, ұлттық құқықтық жүйенің халықаралық құқық нормаларымен және құқық қолдану тәжірибесімен үйлесуіне ықпал етеді. Бұл құқықтық реттеу тетігінің тиімділігін арттыруға және құқықтық жүйенің дамуын үйлестіруге мүмкіндік береді.

3. Толтыру функциясы

Заңнамалық нормаларда кейде толық түсіндірмелер берілмейді немесе олар бірнеше түрлі интерпретацияға ұшырауы мүмкін. Мұндай жағдайларда ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары белгілі бір құқықтық институттарды нақтылау және жетілдіру арқылы заңнаманы толықтырушы рөл атқарады.

Кейбір жағдайларда нормативтік қаулылар құқық қолдану тәсілдері мен өлшемдерін бекіте отырып, заңнамалық олқылықтардың орнын толтыруға мүмкіндік береді. Бұл құқықтық реттеудің тиімділігін арттырып, құқық қолданушы-

ларға заң нормаларын дұрыс түсіну және қолдану үшін қажетті бағдар береді.

4. Алдын алу функциясы

Нормативтік қаулылардың тағы бір маңызды міндеті – құқық қолдану тәжірибесіндегі қателіктердің алдын алу. ҚР Жоғарғы Сотының түсіндірмелері құқықтық айқындықты қамтамасыз етіп, құқықтық нормаларды дұрыс түсіндіру мен қолдану стандарттарын бекітеді.

Бұл өз кезегінде сот дауларының санын азайтуға, заңсыз шешімдерге шағымдану ықтималдығын төмендетуге және жалпы құқықтық сенімділікті нығайтуға ықпал етеді. Сонымен қатар, нормативтік қаулылар құқық қолдану тәжірибесінде әділеттілік пен құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған тиімді құқықтық құрал ретінде қарастырылады.

Құқықтық реформалар үдерісі аясында жаңа құқықтық институттардың енгізілуі немесе қолданыстағы құқықтық нормалардың елеулі түрде өзгеруі сот тәжірибесінде белгілі бір бейімделу қиындықтарын және нормативтік сәйкессіздіктерді туындататыны сөзсіз. Мұндай жағдайларда Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқық қолданушыларға жаңартылған заңнаманы бірізді және дұрыс түсіндіруге бағыт-бағдар беретін тұрақтандырушы тетік рөлін атқарады.

Құқықтық жүйені реформалау барысында құқық бұзушылықтардың жаңа санаттары пайда болуы мүмкін, сондай-ақ оларды саралау әдістері мен құқықтық жауапкершілік түрлерін белгілеу тәсілдері қайта қаралуы ықтимал. Бұл құқық нормаларының мазмұны мен қолдану шектерін нақтылауды талап етеді. Сонымен қатар, сот тәжірибесінде белгілі бір құқықтық нормалардың әртүрлі түсіндірілуі жиі кездесетін құбылыс болып табылады. Әсіресе, заңнаманың жаңартылуы немесе жаңа құқықтық институттардың қалыптасуы жағдайында судьялардың құқық нормаларын әртүрлі пайымдауы салдарынан ұқсас істер бойынша әртүрлі сот шешімдерінің қабылдануы ықтимал.

Осындай нормативтік айқынсыздықтарды жою және құқық қолдану тәжірибесін біріздендіру мақсатында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты қабылдайтын нормативтік қаулылар бірыңғай құқық қолдану стандарттарын қалыптастырады. Бұл, әсіресе, құқықтық реттеудің аса маңызды салаларында – сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, цифрлық технологияларды құқықтық тұрғыдан реттеу, экономикалық қылмыстарға қатысты заңнаманы

қолдану, азаматтық-құқықтық міндеттемелерді орындау және кәсіпкерлік қызметті құқықтық қамтамасыз ету салаларында ерекше маңызға ие.

Осылайша, нормативтік қаулылар құқық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды құрал ретінде қызмет етіп, сот практикасының жүйелілігін, заңдылықтың сақталуын және құқық қолдану біркелкілігін қамтамасыз етеді.

Құқықтық реформалар кезеңінде заңнаманың жаңаруы сот практикасын өзгерістерге бейімдеуді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты (ҚР ЖС) сот тәжірибесін жүйелі түрде талдай отырып, құқық қолдану саласындағы проблемалық аспектілерді айқындайды. Анықталған түйткілдерді шешу мақсатында нормативтік қаулылар әзірленіп, онда құқық бұзушылықтардың нақты түсіндірмелері мен саралау өлшемдері белгіленеді. Бұл тетік соттарға бірізді және болжамды тәжірибені қалыптастыруға мүмкіндік беріп қана қоймай, сайлау құқығын қолдану кезінде құқықтық айқындылықты қамтамасыз етуге және негізсіз қылмыстық қудалау тәуекелдерін азайтуға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын қорғаудың маңызды кепілі болып табылады. Олар құқық қолдану тәжірибесінің болжамдылығын арттырып, сот шешімдеріндегі ықтимал қателіктерді азайтуға мүмкіндік береді. Әсіресе, экономикалық құқық саласында бұл тетік үлкен маңызға ие. Өйткені Жоғарғы Соттың нақты түсіндірмелері кәсіпкерлерге өз іс-әрекеттерінің құқықтық салдарын алдын ала бағалауға көмектесіп, олардың заңсыз қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілікке тартылу тәуекелін төмендетеді. Осылайша, құқықтық айқындықтың жоғарылауы инвестициялық ахуалды жақсартуға және іскерлік белсенділікті ынталандыруға септігін тигізеді.

Қазақстан сот жүйесінің жаңғыртылуы сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыруға, әділ сот төрелігінің қолжетімділігін қамтамасыз етуге және процестік кепілдіктерді нығайтуға бағытталған маңызды кезеңге айналды. Бұл үдеріс барысында жаңа заңнамалық нормалар сот тәжірибесінде бірқатар қиындықтарды туындатуы мүмкін. Әсіресе, Азаматтық іс жүргізу кодексінің (ҚР АІЖК) жекелеген нормаларын қолдану мәселесінде құқық қолданушыларға түсіндірме қажеттілігі туындады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты

2017 жылы «Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормаларын қолдану туралы» нормативтік қаулы қабылдады. Аталған құжат процестік құқық нормаларын біркелкі түсіндіруге және қолдануға ықпал етіп, сот шешімдерінің әділдігі мен заңдылығын қамтамасыз ететін маңызды құқықтық құралға айналды.

Осылайша, нормативтік қаулылар сот практикасының тұрақтылығын қамтамасыз етудің және құқық қолдану саласындағы біркелкілікті сақтаудың маңызды тетігі ретінде қызмет етеді. Олар құқықтық жүйенің болжамдылығын арттырып, құқықтық қатынастардың барлық субъектілері үшін заңнаманың түсінікті әрі айқын болуына ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты өзінің конституциялық мәртебесіне сәйкес заңнаманы біркелкі түсіндіру және қолдануды қамтамасыз ету жөніндегі маңызды функцияны жүзеге асырады. Бұл міндет, ең алдымен, нормативтік қаулыларды қабылдау арқылы іске асырылады. Алайда, құқықтық теория мен сот практикасы деңгейінде соттың заң шығару қызметінің шегі және оның конституциялық өкілеттіктерінен тыс шығу қаупі жөнінде пікірталастар туындайды.

Құқықтық жүйеде соттардың рөлі заңнаманы түсіндірумен шектеледі, алайда кейбір жағдайларда бұл түсіндіру заңнаманы толықтыру немесе өзгерту сипатына ие болуы мүмкін. Егер нормативтік қаулы қолданыстағы нормаларды тек түсіндіріп қана қоймай, сонымен қатар жаңа құқықтық құрылымдарды енгізсе, бұл биліктің бөліну принципінің бұзылуына әкелуі мүмкін. Себебі, классикалық мағынада сот билігі заң шығару функцияларына ие емес.

Билікті бөлу принципі (Монтескье доктринасы) әлемнің көптеген мемлекеттерінің, оның ішінде Қазақстанның конституциялық құрылымының негізі болып табылады. Бұл принципке сәйкес:

- заң шығарушы билік – заңдарды қабылдайды,
- атқарушы билік – оларды іске асырады,
- сот билігі – құқық қолдану қызметін жүзеге асырады.

Осы жүйеде Жоғарғы Сот құқық қолдану мен түсіндіру функцияларын атқарса да, заңнаманы өз бетінше өзгертуге немесе толықтыруға құзыретті емес.

Соттың өз құзыретінен тыс әрекет етіп, заңнамалық нормалар жасау қаупі келесі жағдайларда туындайды:

Жоғарғы Сот заңнамалық нормаларды олардың сөзбе-сөз және жүйелік мәні аясында түсіндіруі тиіс. Егер нормативтік қаулыда қолданыстағы заңдарда қарастырылмаған жаңа ережелер пайда болса, бұл соттың өз құзыретінен тыс жаңа құқық нормаларын жасауы дегенді білдіреді.

Қазақстанда Президент, Парламент және Үкімет заңнамалық бастама құқығына ие. Жоғарғы Сот бұл тізімге кірмейді, сондықтан оның қызметі қолданыстағы нормаларды түсіндірумен шектелуі тиіс, алайда оларды түзету немесе толықтыру құқығы жоқ.

Заңдылық – құқықтық мемлекеттің негізгі қағидаттарының бірі. Жоғарғы Сот тек заңдарды түсіндіруге құқылы, бірақ олардың мағынасын өзгертуге немесе жаңа нормалар енгізуге құқығы жоқ.

Құқықтық доктринада сот интерпретациясын заң шығарушылықтан ажыратудың бірнеше тәсілдері қарастырылады:

Сөзбе-сөз түсіндіру – Сот норманы тек оның мәтіндік мағынасында, заңнамадағы бастапқы тұжырымдардан тыс талқыламай қолданады.

Жүйелік түсіндіру – Сот норманы бүкіл құқықтық жүйе контекстінде қарастырады, оны заңнаманың басқа ережелерімен байланыстыра отырып, тұтастықта түсіндіреді.

Динамикалық түсіндіру – Сот норманы қоғамдық жағдайдың өзгеруін ескере отырып түсіндіреді, бірақ оны түбегейлі өзгертпейді.

Заң шығармашылық түсіндіру – Сот іс жүзінде жаңа норма жасайды, бұл оның өкілеттігінен тыс әрекет болып табылады.

Егер Жоғарғы Сот нормативтік қаулыда төртінші тәсілді қолданса, бұл билікті бөлудің конституциялық қағидаттарын бұзу ретінде қарастырылуы мүмкін.

Соттың құқық нормаларын қалыптастыруының салдары айтарлықтай күрделі болуы мүмкін:

Құқықтық белгісіздік – Егер Жоғарғы Сот заңнаманы өз шешімдерімен толықтырса, сот практикасы мен заңдар арасында қайшылық туындауы мүмкін.

Заң шығарушы билікті алмастыру – Сот заңдарды түсіндірудің орнына, Парламенттің функцияларын өзіне алып, демократиялық заң шығарушылық механизмдерді әлсіретуі ықтимал.

Құқықтық тұрақсыздық – Егер судьялар заңнамалық нормаларды белсенді түрде жасай бастаса, бұл сот шешімдерінің болжамдылығына кері әсер етеді және құқық қолдану тәжірибе-

сінде тұрақсыздық тудырады.

Осыған байланысты, соттың заң шығару процесіне араласуын болдырмау үшін келесі шараларды жүзеге асыру қажет:

Заңдылық қағидатын қатаң сақтау – Жоғарғы Сот тек сөзбе-сөз және жүйелік түсіндіру шеңберінде әрекет етуі керек.

Парламенттік бақылауды күшейту – Егер Жоғарғы Соттың қаулылары заңнамалық өзгерістерге алып келсе, Парламент оларды қайта қарап, тиісті заңнамалық түзетулер енгізуі тиіс.

Конституциялық бақылау – Егер Жоғарғы Соттың қаулысы оның өкілеттілігінен асып кетсе, оны Конституциялық соттың қарауына беру қажет.

Заңнаманы нақтылау – Парламент заңнамалық олқылықтарды барынша азайтып, соттардың оларды «толықтыруға» мәжбүр болуын болдырмауы керек.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылар заңнамалық актілер мен өзге де құқықтық нормалардың ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, Жоғарғы Сот сот тәжірибесін қорыту және оны бірізді қолдану мақсатында нормативтік қаулылар қабылдайды. Бұл актілер соттар үшін міндетті күші бар құжат ретінде қызмет етеді және құқық қолдану практикасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Құқықтық мәртебесі тұрғысынан Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңнамалық актілерден төмен, бірақ құқық қолдану тәжірибесінде маңызды рөл атқарады. Олар құқықтық олқылықтарды толтырады және соттардың заңдарды дұрыс түсіндіруіне бағыт-бағдар береді.

Қазіргі Қазақстанда құқықтық жүйе негізінен Конституция, конституциялық заңдар, кодекстер, заңдар және заңға тәуелді актілерден тұрады. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары осы құқықтық жүйенің бір бөлігі болып, заңнамалық актілердің мазмұнын нақтылайтын және оны түсіндіруге көмектесетін құжаттар ретінде әрекет етеді.

Нормативтік қаулылар көбіне сот төрелігінің сапасын арттыру және құқық нормаларын біркелкі түсіндіру мақсатында қабылданады. Олардың негізінде құқықтық принциптер бекітіледі, заңнаманың қолдану аясында әділдік пен заңдылық қағидаттары сақталады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқық қорғау органдары мен соттар үшін құқық нормаларын түсіндірудің және қолданудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Судьялар өз тәжірибесінде осы қаулыларға сүйене отырып, заңнаманың біркелкі және әділ қолданылуын қамтамасыз етеді.

Бұл қаулылар нақты сот істерінде әділетті шешім қабылдауға, сот практикасын жетілдіруге және құқықтық жүйенің тиімділігін арттыруға септігін тигізеді. Әсіресе, соттар арасындағы қайшылықтарды болдырмау және заңнаманы әртүрлі түсіндірудің алдын алу үшін нормативтік қаулылардың маңыздылығы зор.

Құқық қолдану тәжірибесінде кейбір заңнамалық актілерде құқықтық олқылықтар немесе белгісіздіктер орын алуы мүмкін. Мұндай жағдайларда Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары бұл мәселелерді шешуге бағытталады. Олар заңнаманың аясында қалыптасқан құқықтық мәселелер бойынша сот тәжірибесін жүйелейді және заң нормаларын нақтылайды.

Кейбір жағдайларда заңдарда нақты қарастырылмаған немесе екіұшты түсіндірілетін мәселелер бойынша соттардың ұстанымы нормативтік қаулылар арқылы бекітіледі. Осылайша, нормативтік қаулылар құқық қолдану тәжірибесін біріздендіруге ықпал етеді.

Құқықтық жүйенің негізгі қағидаларының бірі – құқықтық анықтық пен тұрақтылық. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары осы қағидаттарды қамтамасыз ету құралы болып табылады. Олар сот шешімдерінің біркелкілігін сақтауға және заңдардың әділ қолданылуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Нормативтік қаулылардың негізінде қабылданған сот шешімдері құқықтық дауларды әділетті шешуге және азаматтардың заң алдындағы теңдігін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Бұл құқықтық мемлекеттің қалыптасуындағы маңызды элементтердің бірі болып табылады.

Қазақстанның құқықтық жүйесі халықаралық құқықтық нормалармен үйлесімде дамып келеді. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары халықаралық құқық талаптарын ескере отырып қабылданады. Бұл елдің құқықтық жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Халықаралық құқықтық міндеттемелер мен ұлттық заңнаманы сәйкестендіруде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары маңызды рөл атқарады. Олар Қазақстанның халықаралық шарттарын орындауға бағытталған құқықтық механизмдердің бірі болып табылады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары тек құқық қолдану тәжірибесінде ғана емес, құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы дамытуда да маңызды рөл атқарады. Бұл құжаттар азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттырады және заңдарды дұрыс түсіндіруге көмектеседі.

Қоғамдағы құқықтық мәдениеттің дамуы құқық қорғау органдарының жұмысында, құқық бұзушылықтың алдын алуда және азаматтардың құқықтарын қорғауда үлкен рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, нормативтік қаулылар құқықтық ақпараттандыру мен құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді.

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің маңызды элементі болып табылады. Олар заңнаманың дұрыс түсіндірілуін қамтамасыз етіп, құқықтық тұрақтылықты сақтауға, сот тәжірибесінің тиімділігін арттыруға және құқықтық мәдениетті дамытуға ықпал етеді.

Нормативтік қаулылар құқықтық олқылықтарды толтырумен қатар, құқықтық жүйенің дамуын қамтамасыз ететін механизм ретінде қызмет етеді. Осыған орай, олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі рөлін одан әрі арттыру және жетілдіру Қазақстанның құқықтық дамуының маңызды бағыттарының бірі болып қала береді.

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Жүгінген күні: 05.01.2025).

Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы. Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы. [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_ (Жүгінген күні: 06.01.2025).

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z434 (Жүгінген күні: 06.01.2025).

Нормативные постановления Верховного Суда как официальные акты судебного правотворчества (Алимбеков М.Т. Председатель Верховного Суда Республики Казахстан, к.ю.н). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30466058&pos=5;-106#pos=5;-106 (Жүгінген күні: 06.01.2025).

Роль и значение нормативных постановлений Верховного суда РК (Сулейменова Г.Ж., кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской юридической академии). [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38018571&pos=6;-107#pos=6;-107 (Жүгінген күні: 08.01.2025).

Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре // Руссо Ж.-Ж. Трактаты. — М., 1969. С. 12-13.

Marshall J. John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture. Cambridge University Press, 2006. 767 p.

Гоббс Т. Левиафан; О человеке (психология); О государстве. Санкт-Петербург: П.П. Сойкин, 1902. 57 с.

Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы. 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000003S> (Жүгінген күні: 28.01.2025).

Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S> (Жүгінген күні: 28.01.2025).

Авторлар туралы мәлімет:

Алайдаров Ақ-Әділ Әбушахмаұлы – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің PhD докторанты (Түркістан, Қазақстан, *e-mail: agadil20.09.81@gmail.com)

Пошанов Нурсұлтан Нурбаевич (хат-хабарларға арналған автор) – PhD доктор, «Халықаралық туризм және меймандостық университетінің қауымдастырылған профессор м.а. (Түркістан, Қазақстан, e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz)

Паридинова Айгүл Есіркепқызы – заң ғылымдарының кандидаты, «Халықаралық туризм және меймандостық университетінің аға оқытушысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: aigul.paridinova@iuth.edu.kz)

Иманбекова Манишук Мажитовна – PhD доктор, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: mika2209@mail.ru)

Айдарбекова Құлаш Жалғасбековна – Аймақтық Инновациялық Университетінің аға оқытушысы, құқық магистрі (Шымкент, Қазақстан, e-mail: aydarbekovak84@mail.ru)

Сведения об авторах:

Алайдаров Ак-Адил Абушахмаевич – докторант Международного казахско – турецкого университета им.Х. А. Ясауи (Туркестан, Казахстан, *e-mail: agadil20.09.81@gmail.com)

Пошанов Нурсултан Нурбаевич (автор для корреспонденции) – доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора Университета международного туризма и гостеприимства (Туркестан, Казахстан, e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz)

Паридинова Айгул Есиркеповна – кандидат юридических наук, старший преподаватель Университета международного туризма и гостеприимства (Туркестан, Казахстан, e-mail: aigul.paridinova@iuth.edu.kz)

Иманбекова Манишук Мажитовна – доктор PhD, старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета им. Х. А. Ясауи (Туркестан, Казахстан, e-mail: mika2209@mail.ru)

Айдарбекова Құлаш Жалғасбековна – магистр права, старший преподаватель Регионального инновационного университета (Шымкент, Казахстан, e-mail: aydarbekovak84@mail.ru)

Information about the authors:

Alaidarov Ak-Adil Abushakhmaevich – PhD candidate at the International Kazakh–Turkish University named after H. A. Yasavi (Turkestan, Kazakhstan, *e-mail: agadil20.09.81@gmail.com)

Poshanov Nursultan Nurbayevich (corresponding author) – Doctor PhD, Associate Professor at the University of International Tourism and Hospitality (Turkestan, Kazakhstan, e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz)

Paridinova Aigul Yesirkepova – Candidate of Law, Senior Lecturer at the University of International Tourism and Hospitality (Turkestan, Kazakhstan, e-mail: aigul.paridinova@iuth.edu.kz)

Imanbekova Manshuk Mazhitovna – Doctor PhD, Senior Lecturer at the International Kazakh-Turkish University named after H. A. Yasavi (Turkestan, Kazakhstan, e-mail: mika2209@mail.ru)

Aidarbekova Kalash Zhalgasbekovna – Master of Law, Senior Lecturer at the Regional Innovation University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: aydarbekovak84@mail.ru)

Тіркелді: 14 қаңтар 2025 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2025 жыл